

İslami İlimler Dergisi

The Journal of Islamic Sciences

مجلة العلوم الإسلامية

RAŞİD HALİFELERİN TİCARETLE İLİŞKİLERİ VE TİCARİ HAYATA KATKILARI

THE RELATIONS OF THE RASHID CALIPHS WITH TRADE AND THEIR
CONTRIBUTIONS TO COMMERCIAL LIFE

Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda 2022 yılında Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN'ın danışmanlığında tamamlanan *Râşid Halifeler Döneminde Ticari Hayat* başlıklı doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır

Nihat BAYIRKAN

Dr.; ORCID ID: 0000-0002-4467-2541; e-mail: nihatabayirkan@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Dili / Article Language: Türkçe / Turkish

Geliş Tarihi / Received: 10 Temmuz 2023 / 10 July 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 28 Ekim 2023 / 28 October 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Güz 2023 / Autumn 2023

Cilt / Volume: 18, **Sayı / Issue:** 2

Plagiarism / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Hz. Muhammed'in (s) vefatından sonra İslam dünyasının yöneticileri olan Râşid Halifelerden Hz. Ali hariç diğer üç halife göreve gelmeden önce ticaretle uğraşmışlardı. Bundan dolayı elde ettikleri tecrübeler, kendi yönetimleri sırasında bir avantaja dönüşmüş ve dönemin ticari hayatına müspet katkılar sağlamıştı. Halifelerin tüccarlar ve ticaretle ilgili söylemleri, uşûr gibi yeni uygulamaları ve ticaret tecrübesi olanları istişare heyetlerinde bulundurup bu konularda yardım almaları ticaretin gelişmesine zemin hazırladı. Bunun yanında ribâ, karaborsacılık ve değeri düşük dirhemlerin kullanılması gibi birçok haksız uygulamanın önüne geçilmesi amacıyla pazarlar, halifeler ve görevliler tarafından sıklıkla denetlenmişti. Böylece haksız kazanca sebep olan girişimlerin engellenmesi için çeşitli tedbirler alınmıştır. Tüm bunlar İslâm toplumunun refahını artırmış ve mezkûr dönemde büyük servet elde edenler olmuştur. Zamanla varlık sahipleri, daha çok gelir getirmesi sebebiyle arazi ve gayrimenkul alım satımına yönelmişlerdir. Bu bağlamda makalemizde Râşid Halifelerin ticaretle ilişkileri, yaklaşım ve uygulamaları örneklerle ele alınarak ticari hayata katkıları incelenecektir. Onların hilafet öncesi ticari hayatlarına değinmekle beraber ağırlıklı olarak kendi dönemlerindeki ticaretleri ve ticari mevzularla ilgili uygulamaları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ticaret, Râşid Halifeler, Pazar, Fiyat, Uşûr, Servet.

Abstract

The Rashid Caliphs, who were the rulers of the Islamic world after the death of Prophet Muhammad (s), except for Ali, the other three caliphs had been engaged in trade before taking office. Therefore, their experience turned into an advantage during their administration and contributed positively to the commercial life of the period. The Caliphs' discourses on merchants and trade, their new practices such as uşûr, and to include people with trade experience in their advisory committees and receiving help on these matters prepared the ground for the development of trade. In addition, markets were frequently inspected by caliphs and officials in order to prevent many unfair practices such as riba, black marketing and the use of undervalued dirhams. Thus, various measures have been taken to prevent attempts that cause unjust gains.

All of this increased the welfare of the Islamic society and some people acquired great wealth during this period. Over time, the wealth holders turned to land and real estate trading as it generated more income. In this context, in our article, the Rashid Caliphs' relations with trade, their approaches and practices will be examined with examples and their contributions to commercial life will be analysed. Although their commercial life before the caliphate will be touched upon, their trade in their own times and their practices regarding commercial matters will be discussed.

Keywords: Trade, Rashid Caliphs, Market, Price, Ushoor, Wealth.

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca toplumsal hayat için önem arz eden ticaret veya ekonomik faaliyetler, uygarlıkların oluşmasına ve gelişmesine etki eden en temel unsurlardan biri olmuştur. Nitekim ticareti ve pazarları elinde bulunduran toplumların refah düzeyleri arttığı gibi bilim ve zanaatta ilerlemeleri de kolaylaşmıştır.

İslâm medeniyetinin şekillenmesinde büyük katkısı olan Râşid Halifelerin ticari hayata olan katkıları ehemmiyet arz etmektedir. Son yıllarda çeşitli araştırmalara konu olan Râşid Halifeler ağırlıklı olarak dinî, siyasî ve askerî açıdan ele alınmıştır. Yapılan çalışmalarda, halifelerin ticari hayat ile olan ilişkileri yeterince ele alınmadığı ve konu üzerinde az sayıda çalışma yapıldığı görülmüştür. Dolayısıyla halifelerin ticarete dair yaklaşım ve uygulamalarının tarihi ve ekonomik hayat açısından incelenmesi alana katkı sağlayacaktır.

1. Hz. Ebû Bekir ve Ticari Hayata Katkısı

Hz. Peygamber'in (s) vefatından sonra halife olan Hz. Ebû Bekir (11-13/632-634) bir kumaş tüccarıydı.¹ İslâm'ı kabul ettikten sonra Mekke'de Kureyş'in büyük tüccarlarından Osman b. Affân (ö. 35/565), Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656), Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) ve Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656) gibi meslektaşlarının Müslüman olmasına vesile oldu.² Bir taraftan ticaret yaparken diğer taraftan köle azat ederek zor zamanlarda Müslümanlara maddi destek sağladı.³ Medine'ye hicret ettiğinde 600 dirhemlik sermaye ile ticaret yapmaya devam etti.⁴

Rasûlullah'ın vefatından bir yıl önce ticaret amacıyla Busrâ'ya gidişini⁵ Ümmü Seleme (r.a.) validemiz şu sözlerle anlatmaktadır: "Ebû Bekir'in Rasûlullah'ın arkadaşlığını ve onunla geçirmiş olduğu vakti kimseyle paylaşmak istememesi ticaret için yolculuğa çıkmasına engel olmamıştı. Çünkü ticareti seviyor ve ticaretten elde edilen kazançtan hoşlanıyorlardı. Aynı şekilde Rasûlullah da Ebû Bekir'in arkadaşlığını sevmesine, onunla arka-

- 1 Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen Şeybânî, *el-Kesb*, thk. Süheyl Zekkâr (Dımaşk: y.y., 1980), 40; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kâhire: Heyetü'l-Mısriyye, 1992), 575.
- 2 Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm el-Basrî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafâ es-Sekkâ, İbrahim Ebyârî, Abdülhafız eş-Şelbî (Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafâ el-Babî el-Halebî ve Evlâduhu, 1955), 2/250.
- 3 Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dârü Sâdır, 1968), 3/172.
- 4 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Müntekâ min minhâci'l-i'tidâl fi nakzi kelâmi ehli'r-rafzi ve'l-i'tizâl*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (b.y., y.y, t.y.), 560.
- 5 Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülber, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1992), 4/1527.

daşlığını kimseyle paylaşmak istememesine rağmen -ki onunla arkadaşlığı seviyordu- bu durum ticaret için yola çıkmasına engel olmuyordu. Çünkü Rasûlullah da ticareti seviyor, ticaretle uğraşmayı beğeniyordu.”⁶ Hz. Âişe’nin (r.a.) ifadesiyle “O, yönetici (halife) oluncaya kadar Kureyş’in en çok ticaret yapanıydı.”⁷

Hz. Ebû Bekir, halife olduktan sonra Hz. Peygamber’in evine yaklaşık 2 km (bir mil)⁸ uzaklıkta bulunan es-Sunh⁹ denen yerde oturduğu sırada altı ay kadar ticarete devam etti. Her gün omzuna, alım satımını yaptığı elbiseleri alıp pazara gidiyor ve orada belli bir zamanını geçiriyordu. Medine’nin iç mahallesine taşındıktan sonra idari işlerle beraber ticaretin yürümeyeceğini, yalnız bu işlerle meşgul olmanın gerekliliğini düşünerek ticareti bıraktı. Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh’ın (ö. 21/642) halifenin Müslümanların işiyle uğraşması gerektiğine dair telkinleri ticareti bırakmasında etkili olmuştur.¹⁰ Ticaretten elde ettiği gelirin ailesine sağladığı nafakadan daha fazla olduğunu ancak üstlendiği idari görevin kendisini bundan alıkoymadığını kızı Hz. Âişe’ye ifade etmiştir.¹¹ Bu sözleriyle bir taraftan devlet hazinesinden aldığı ücretin gerekçesini izah ederken diğer taraftan ticaret yapmaya muktedir olduğunu ve el emeğiyle kazanılan kazancın önemini belirtmiş olmaktadır.

Hz. Ebû Bekir, çoluk çocuk sahibi olduğunu gerekçe göstererek kendisine takdir edilen 1.500 dirhem maaşın artırılmasını talep etmiş ve bunun üzerine maaşı 500 dirhem daha artırılmıştır.¹² Beytül-mâlden aldığı bu maaşın bir kısmıyla ailesini geçindirmiş, diğer kısmıyla da Müslümanlar adına ticaret yapıp hazineden aldığı miktarı yerine bırakmıştır. Bunu dinî hassasiyet gereği zorunlu olmadığı hâlde gönüllü olarak yapmıştır.¹³

Halifeliğinin ilk günlerinde ticaret yaparak buna yönelik arzusunu dilendirmesi ve zorunlu sebeplerden dolayı bu mesleği bıraktığını ifade etme-

6 Ebû'l-Kâsım Sikâtüddîn Ali b. Hasan İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dumaşk*, thk. Muhibbüddin Ebi Saîd Amr b. Garâme el-Amrî (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1995), 33/270.

7 Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Hellâl, *el-Hassu 'ale't-ticâre ve's-sinâ'a ve'l-'amel*, (Riyâd: Dârü'l-Âsime, 1986), 91.

8 Mezhepler arasında ihtilâf olmakla beraber Hanefi mezhebine göre bir mil 1855 m'dir. Hâtib eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, çev. Soner Duman, (İstanbul: Miraç Yayınları, 2017), 20/12.

9 Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beirut: Dârü Sâdır, 1995), 3/265.

10 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/184; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd Ziriklî (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1996), 10/70, 72.

11 Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Halîl Muhammed Hurâs (Beirut: Dârü'l-Fikr, t.y.), 339-340; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/185.

12 Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 10/70.

13 Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beirut: Dârü İhyâi't-Türasî'l-Arabi, t.y.), 11/185.

si onun ticarete olan bakışını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Pazarları gezip denetlemesi Medine Pazarı'na gelen Nabatî tâcirin dikkatini çekmiş, Dımaşk'a dönüp gittiğinde ondan bahsederken önemli vasıfları arasında buna değinmiştir.¹⁴

Ticaretteki belirsizliklerin ortadan kaldırılması ve tarafların akitlerinin güvence altına alınması gibi konular başta olmak üzere Hz. Peygamber'in belirlemiş olduğu ilkeler doğrultusunda hareket etmiştir.¹⁵ Şam'daki orduların komutanlarına içinde buldukları toplumun ribâ ile işlemler yaptığını hatırlatmış; altını altınla, gümüşü gümüşle ve yiyecek maddelerini yiyecek maddeleriyle kendi ağırlıklarında satmalarını söylemiştir. Farklı ağırlıklarda olanları ise alıp satmamalarını söyleyerek onları riba'l-fadle¹⁶ karşı uyarmıştır.¹⁷ Aynı şekilde kendi şahsında buna dikkat etmiştir. Pazar yerinde iki gümüş halhalı, dirhem karşılığında Ebû Râfi'e (ö. 40/660) satmak istediğinde dirhemlerin daha ağır geldiğini görünce Ebû Râfi' hakkını helal etmek istemiştir. Ancak Rasûlullah'tan duyduğu "Altınla altın ve gümüşle gümüş (mübadele edilirken) aynı ağırlıkta olmalıdır. Fazlalık veren de alan da ateştedir" hadisini zikrederek bunu kabul etmemiş ve sen helal etsen bile Allah (c.) asla etmez! demiştir.¹⁸

Hz. Ebû Bekir'in kısa süren halifelik dönemi çoğunlukla hilafet meselesi, irtidat olaylarına karşı verilen mücadeleyle ve Irak-Şam bölgesine yönelik başlatılan fetihlerle geçmiştir. Dolayısıyla halifeliği döneminde ticarete yeterince eğilmesine imkân bırakmamış ve bu dönemin ticareti ile ilgili kendisinden gelen rivayetler sınırlı kalmıştır. Bunun yanında onun tâcir vasfı sonraki dönemlerde bu mesleğe teşvik amacıyla kullanılmıştır. Nitekim tâbiînden hadis ve fıkıh âlimi Muhammed b. Sîrîn'in (ö. 110/729) Araplardan herhangi birinin ticareti bıraktığını gördüğünde Hz. Ebû Bekir'in tâcir olduğunu ve bu mesleği bırakmamasını¹⁹ söylemesi bu amaca dair örnekler arasındadır.

14 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî, *Fütûhu's-Şâm* (b.y., Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 1/16; Ekrem Ziya Umerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide* (b.y., Mektebetü'l-Obeikân, t.y.), 148.

15 Mustafa Özbakır, *Dört Halife Döneminde Ekonomik Yapı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, SBE., Yüksek Lisans Tezi, 2018), 19.

16 Riba'l-fadl (fazlalık ribâsı) iki şeyin takası esnasında alınan fazlalığı, diğer bir ifadeyle bir şeyin kendi cinsinden olanıyla fazlalık içeren şekilde satılmasıdır. Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi târîhi'l-Arab kable'l-İslâm* (b.y., Dârü's-Sâkî, 2001), 14/116.

17 İbn Hacer Ebû'l-Fâdl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye bizevâidi'l-mesânîdi's-semâniyye*, thk. Risâletü'l-İlmiyye (Suudi Arabistan: Dârü'l-Âsime, Dârü'l-Gays, 1988), 7/246.

18 Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Himâm b. Nâfi' es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbu'r-Rahmân (Beyrut: Meclisü'l-İlmî-Hindistan-el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 8/124.

19 Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî İbn Ebî'd-Dünyâ, *Islâhü'l-mâl*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Müessesetü'l-Kütüb es-Sekâfiyye, 1993), 73.

2. Hz. Ömer ve Ticari Hayata Katkısı

Hz. Ömer de selefi gibi İslâm öncesinde ve sonrasında ticaretle meşgul olmuştur. İslâm öncesinde Şam bölgesine giden otuz kişilik bir Kureyşli tüccar grubu içinde yer alması,²⁰ deri alım satımı yapması²¹ ve Ka'b b. Adî ile (ö. 25/646) kumaş işinde ortak olmasına dair rivayetler²² onun bu dönemde ticaretle ne derece iç içe olduğunu göstermektedir. Müslüman olduktan sonra bu mesleğe devam etmiş, halifeliği döneminde çeşitli vesilelerle buna atıfta bulunarak ticaretin kendisini ilimden alıkoyduğunu belirtmiştir.²³ Nitekim Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (ö. 42/662-63) zikrettiği "içeri girerken izin isteme" ile ilgili hadisi bilmemesini çarşı pazara bağlamış, yaptığı alım satımın kendisini Rasûlullah'ın meclislerinden alıkoyduğunu söylemiştir.²⁴

Halife iken ticaretle meşgul olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Şam tarafına göndermek üzere bir ticaret kervanı hazırladığı ve bunun için Abdurrahman b. Avf'tan 4 bin dirhem borç istediği rivayet edilmektedir. Abdurrahman bu borcu kendisine vermemiş ve hazineinden almasını istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer onu dünya malına karşı hırslı ve cimri biri olarak vafsetmiştir.²⁵ Bunun yanında vefat ettiğinde Beytül-mâlden aldığı borçlar nedeniyle kendisi ya da mudârebe yoluyla ticaret yaptığı ihtimali üzerinde durulmuştur.²⁶

Yukarıda bahsi geçen rivayet halife iken ticarete devam ettiği yönünde yeterli bir delil teşkil etmez. "Şayet tüccar olsaydım ıtıra (güzel kokuya) hiçbir şeyi tercih etmezdim. Ondan kâr etmesem bile kokusu bende kalır."²⁷ cümlesi onun bu işi bıraktığını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca zikredileceği üzere halifeliği döneminde devlet görevlilerine ticareti yasakladığı hâlde kendi şahsında buna aykırı davrandığı düşünülemez.

Hz. Ömer ticareti bıraksa da oğullarını teşvik etmiştir. Nitekim oğlu Âsım'a (ö. 70/689) ailesinin geçimini sağlaması için kendisine ait Medine'nin

20 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 44/6.

21 Şeybânî, *el-Kesb*, 41.

22 Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 14/96.

23 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır (b.y., Dârü Tavku'n-Necât, 2001), 3/65.

24 Ebû Mûsâ el-Eş'arî içeriye girmek için Hz. Ömer'den izin istedi. Hz. Ömer meşguliyetten dolayı izin vermeyince Ebû Mûsâ dönüp gitti. Bir süre sonra çağırdığında onun beklemeyip gittiği söylendi. Ardından onu çağırıp beklememe sebebini sorunca Ebû Mûsâ "Biz bununla emrolunmuştuk." dedi. Hz. Ömer ondan bu iddiasını destekleyecek bir şahit isteyince Ebû Saîd'i getirdi. Bunun üzerine Hz. Ömer "Rasûlullah'ın bu durumu bana gizli kalmış, çarşı pazardaki ticaret beni meşgul etti." demiştir. Buhârî, **Sahîh**, *Sahîh*, 3/55, 65.

25 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/278; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 10/315.

26 Sehr Yûsuf el-Kavâsimî, *et-Ticâre ve Devletü'l-hilâfe fi sadri'l-İslâm* (Nablus-Filistin: Câmî'atü'n-Necâhu'l-Vataniyye, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 75.

27 İbn Ebî'd-Dünyâ, *Islâhü'l-mâl*, 81; Ebû'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Müsnedü'l-Fârûk Emîri'l-mü'minîn Ebî Hafs Ömer b. el-Hattâb ve akvâliühü 'alâ ebvâbi'l-ilmî*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (Mansûre: y.y., 1992), 1/342.

Âliye mıntikasındaki hurmaları toplayıp satmasını, sonra kavminin tüccarlarından birinin yanına gidip ona ticari ortaklık teklifi yapmasını istemiştir. Bu teşvik üzerine Âsım ticaret yapmaya başlamıştır.²⁸ Yine bu işi yapmak için izin isteyen oğlu Abdullah'a (ö. 73/693) izin vermiş ancak gerçeği gizleyip hakkı söylemeyen, kuru laf kalabalığı yapan hain ve mücrimlerle alışveriş yapmaması yönünde nasihatte bulunmuştur.²⁹ Bunun yanında Abdullah'ın yaptığı ticareti kontrol altında tutup kazancını sorgulamıştır. Böylelikle halifenin oğlu olması hasebiyle oluşabilecek menfi algıların önüne geçmiştir.

Hz. Ömer'in ticaret ile ilgili sözleri de bu mesleğe olan yaklaşımını ve bu yolla elde edilen rızık ne derece önemsediyini göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır. Bu bağlamda Müzemmil Suresi'nin 20. ayetinde ticaret yoluyla elde edilen kazancın Allah yolunda yapılan cihadın önüne alındığını gerekçe göstererek³⁰ Allah'ın fazlından rızık ararken kendisine ecelin gelmesini, Allah yolunda mücahid olarak öldürülmekten daha sevimli olduğunu ve böyle bir ölümün, ölümlerin en güzelini teşkil ettiğini söylemiştir.³¹ Onun bu iki konuyu kıyaslaması ve birini diğerine tercih etmesi cihad gibi umuma faydası dokunan bir ibadet için maddi imkânların oluşturulmasının gerekliliğini göstermektedir. Nitekim Tevbe Suresi'nin 92. ayetinde cihada çıkmak isteyip de ellerinde binek olmaması sebebiyle ağlayarak Rasûlullah'ın yanından ayrılanlardan bahsedilmesi bu kanaatimizi teyit etmektedir.

Ticaretin başarıya ulaşması için tüccarlara önemli nasihatlerde bulunmuştur. Birkaç kez (üç kez) üst üste aynı malın alışverişinde başarısız olunması durumunda bunda ısrar edilmemesini ve bir başka ticaret çeşidine başlanmasını istemiştir.³² "Sizden biriniz bir deve satın alacağı zaman göze iyi geleni, büyük ve semiz olanını aynı zamanda uzun boylusunu alsın. Eğer aldanırsanız değersiz olanından değil, iyisinde aldanmış olursunuz."³³ diyerek satın alınacak malın iyi ve kaliteli olmasını teşvik etmiştir. Yine tüccarlara seslenirken onlara "Gününüzün başını ahiretiniz için, sonrasını da dünyanız için ayırın."³⁴ demiştir.

28 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, 295; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Ubeyde, *Târîhu'l-Medîne*, thk. Fehim Muhammed Şeltût (Cidde: y.y., 1979), 2/699.

29 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 2/848.

30 Şeybânî, *el-Kesb*, 33,64.

31 Muhammed b. Ali b. Atıyye, Ebû Tâlib Mekkî, *Kûtü'l-kulûb fi muâmeleti'l-mahbûb ve vasfi tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, thk. Âsım İbrahim el-Keyâlî, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye (Beyrut: y.y., 2005), 2/431.

32 İbn Kesîr, *Müsnedü'l-Fârûk*, 1/341.

33 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî, *Uyûnü'l-ahbâr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 1/358; Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr, *el-Kettânî, et-Terâtîbü'l-idâriyye ve'l-amâlât ve's-sinâat ve'l-metâcîr ve'l-hâletü'l-ilmiyye...* (Hz. Peygamber'in Yönetimi), çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 2/86.

34 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rif, t.y.) 2/84.

Büyük borçlar altına girenlerin karşılaşılabilecekleri büyük sıkıntılara dikkat çekmiştir. Bu bağlamda şunu söylemiştir: “Herkes bir öğüt olsun, borçtan sakının! çünkü borcun başı hüznün, sonu savaştır.”³⁵ Bununla birlikte borç sebebiyle iflas eden dürüst tüccarı yalnız bırakmamaya gayret etmiştir. Nitekim kendi döneminde Cüheyneli Üseyfi hac yolculuğuna çıktığı zaman hacılardan önce Mekke’ye varmak ve orada ticaret yapmak için develerin yüksek fiyatlarına bakmaksızın onlardan pahalı olanlarını seçmiştir. Borç ile almış olduğu bu develerin ödemesini yapamamış, dolayısıyla alacaklılar bu durumu Hz. Ömer’e şikâyet etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ömer minbere çıkıp “Adamın orucu, namazı sizi aldatmasın. Konuştuğunda doğru söylemesine, kendisine emanet verildiğinde ona riayet etmesine ve zenginleştiğinde takvasına bakınız.” dedikten sonra Üseyfi’nin dinine, emanetine riayet eden biri olduğunu ancak istemediği hâlde borçlu duruma düştüğünü, dolayısıyla geride kalan malını alacaklıları arasında pay edeceğini söylemiştir.³⁶

Ticari anlamda bir üstünlüğün aynı zamanda siyasî üstünlüğü doğuracağı bilinciyle hareket eden Hz. Ömer, hak etmeyenlerin ticari sahada baskın çıkıp insanları yanlış yola sevk etmemeleri için ticaretin sâlih ve cömert Müslümanların kontrolünde olmasını istemiştir. Zira başta bazı Kureyşliler olmak üzere Arap kabileleri arasında bu mesleği bırakan ya da hor görenler bulunmaktaydı.³⁷ Onun konu ile ilgili bu düşüncesi günümüz dünyasında daha bir anlam kazanmıştır. Müslümanlar, ticareti meşru yollarla yapmayı ihmal ettikleri için en temel ihtiyaçlarda bile başka milletlere muhtaç hâle gelmişlerdir. Pazar hâkimiyetini ellerinde bulunduranların zor dönemlerde piyasayı istedikleri gibi şekillendirip siyasî hedefler gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Hz. Ömer bir taraftan Müslüman tüccarların kendi mesleklerinde etkin olmasını isterken diğer taraftan fetih hareketlerinde görev alanların savaşçı yönlerini kaybetmemeleri için toprak satın almalarını ve buldukları bölgelerin dışına çıkarak ticaret yapmalarını yasaklamıştır.³⁸ Bu uygulama savaşçıların maddi anlamda zararına sebebiyet vermekteydi. Zira sahip oldukları ganimetleri, Hicâz veya Yemen gibi talebin yoğun olduğu bölgelere götürüp

35 Ebü'l-Fâdl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 1/343; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 2/764.

36 İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/343.

37 Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd Kurtubî, *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-serh ve't-tevcîh ve't-ta'lîl fî mesâilî'l-müstahrece*, thk. Muhammed Hacî ve başkaları (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 18/418; İbn Kesîr, *Müsnedü'l-Fârûk*, 1/341.

38 Will-Durant, *Kıssatu'l-hadâre*, çev. Zekî Necîp Mahmûd ve başkaları (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1988), 13/77.

pahaliya satmak yerine aracı tüccara düşük fiyata satmaktaydılar. Aracılar da bunları başka bölgelere götürüp büyük kazançlar sağlamaktaydılar.³⁹

Sorumluluk mevkiinde bulunan idarecilerin ticaretle uğraşmalarına da izin vermemiş ve bunu yapanlara ceza olarak mallarının yarısına veya tamamına el koyarak sert bir tutum sergilemiştir. İdareci konumunda olanlar sahip oldukları makamı kullanarak ya da gerektiğinde beytûlmâlden kolayca borçlanarak bu mesleği yapmakta, bu da tekelleşmeye sebep olmaktadır. Dolayısıyla bu durum umumun menfaatlerini zedelemekteydi. Kavmi arasında bu yolla zengin olanları cezalandırdığı gibi bunun takipçisi de olmuştur. İdareci olmaları için vazifelendirildiklerini onlara hatırlatmış, servetini ticaret yoluyla elde ettiğini⁴⁰ söyleyenlere karşı “Hayır vallâhi! Müslümanların mallarıyla ticaret yapasınız diye görevlendirmedik.”⁴¹ diyerek bu durumda yaptıkları bu işin bir zarardan ibaret olduğunu söylemiştir.⁴² Bu uygulamaya aykırı hareket edene İslâm’daki önceliğine ya da bulunduğu makama bakmaksızın hesap sormuştur.⁴³ Ayrıca hâkimlerin çarşı pazarda alım satım ile iştiğal etmelerine müsaade etmemiştir. Nitekim Şüreyh b. el-Hâris’i (ö. 80/699) Kûfe’ye kâdı olarak atadığında ticaretle uğraşmamasını istemiştir.⁴⁴

Yukarıda bahsi geçen engellemeler yanında âtil durumdaki sermayenin yatırıma dönüşmesi ve hareket hâlinde olması için idarecileri bir aracı olarak kullanmakta sakınca görmemiştir. Bu bağlamda yetimlere ait malları idareciler üzerinden tüccarlara verip işletmiştir. Nitekim yetimlerden birine ait 10 bin (dirhem) parayı ticari tecrübesi sebebiyle olsa gerek Basra valisi Osman b. Ebi’l-Âs’a (ö. 51/671) vermiş ve bunu tanıdıkları tüccarlar yoluyla çalıştırmasını istemiştir. Sermayenin bir yıl içerisinde 100 bin (dirheme) ulaştığını gören halife bu kadar kârı nasıl elde ettiğini Osman’a sorduğunda sermayeyi tüccarlara verirken yetimin Hz. Ömer nezdindeki değerini onlara hatırlattığını söylemiştir. Hz. Ömer, böyle yapmasına öfkelenmiş ve bunun kötü bir kazanç olduğunu söyleyerek sadece anaparayı almakla yetinmiştir.⁴⁵ Zira devlet makamının kullanılarak ticaretin yapılmasına rıza göstermemekteydi. Yetimlerin malları ile ilgili yaptığı bu uygulamanın benzerini Müslümanlar-

39 Mehmet Mahfuz Söylemez, *Hz. Osman dönemindeki Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi* (Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 2, say. 3, 2003/1), 69.

40 Muhammed Saîd b. Muhammed el-Efgâni, *Esvâku’l-Arab fi’l-câhiliyyeti ve’l-İslâm* (b.y., y.y., t.y, 31; Muhammed Suheyl Takkûş, *Târîhu’l-Hulefâ-i Râşidîn, el-fütûhât ve’l-incâzâtü’s-siyâsiyye* (b.y., Dârü’n-Nefâis, 2003), 336.

41 Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endülüsi İbn Abdürabbih, *el-İkdü’l-ferîd* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983), 1/45.

42 Ebû Bekr el-Beyhakî Ahmed b. el-Hüseyn, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 10/183.

43 İbn Abdürabbih, *el-İkdü’l-ferîd*, 1/48.

44 İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 23/21.

45 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/67.

dan da istemiş, aksi durumda durgun olan sermayenin zekâta maruz kalarak tükenme noktasına geleceğini ifade etmiştir.⁴⁶

Hicretin (17/638) senesinde Medine-Mekke arasındaki güzergâhta yolcuların ve aynı zamanda tüccarların ihtiyaçlarını gidermek amacıyla misafirhaneler (Dârü'd-diyâfe, bir diğer adıyla Dârü'd-dakîk) kurmuştur. Hz. Osman da aynı sistemi devam ettirmiştir.⁴⁷ Yine Emirü'l-Mü'minin Kanalı (23/644) açtırarak Nil Nehri'ni Kızıldeniz'e bağlamış ve böylece Mısır ile Hicaz arasındaki deniz ticaretini kolaylaştırmıştır.⁴⁸

İslâm topraklarının genişlemesiyle birlikte ticari saha da genişlemiş ve bunun neticesinde bazı yeni uygulamalara ihtiyaç duyulmuştur. Söz konusu uygulamalardan biri, ilk olarak Hz. Ömer tarafından zimmî⁴⁹ ve harbî⁵⁰ tüccarlardan alınan uşûr vergisidir.⁵¹ Bu vergi Müslüman tüccarların ticari üstünlüklerini koruduğu gibi aynı zamanda farklı bölgelere yeni ticari girişimlerin oluşmasını da sağlamıştır. Böylelikle devlet kapılarını dış ticarete açmış ve farklı yerlerden ticari mallar gelmeye başlamıştır. Bundan böyle Müslümanların ithalat ve ihracat yapmaları daha kolay hâle gelmiştir. Bu yolla pazarlardaki malların çeşitliliği artmış ve ihtiyaçlara göre talepler gerçekleşmiştir.⁵²

Bölgeler arası ticaretin artması nedeniyle Hz. Ömer uşûr memurları atamış⁵³ ve onların adil olmalarına hassasiyet göstermiştir. Hz. Peygamber'in zalim vergi memurları hakkındaki şiddet içerikli vurgularının⁵⁴ bu hassasiyetin oluşmasında etkili olduğu muhakkaktır. O, memurların bölge halkının seçtiği saygın kişilerden olmasını istemiştir. Nitekim Kûfe, Basra ve Şam'a birer mektup göndererek aralarından en hayırlılarından birini seçip göndermelerini talep etmiş bunun üzerine Kûfeliler Osman b. Ferkad'ı, Şamlılar Ma'n b. Yezîd'i (ö. 64/683), Basralılar da tüccar olan Haccâc b. İlât'ı (ö. ?) göndermiştir.⁵⁵

46 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, -548549; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beirut: Dârü'l Ma'rife, 1993), 21/99.

47 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/280.

48 Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib* (b.y., Mektebetü's-Sekâfe, 1994), 190.

49 "Zimmî" kavramıyla ilgili bkz. Mustafa Fayda, *Hulefâ-i Râşidîn Devri* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2019), 271.

50 "Harbî" kavramıyla ilgili bkz. Ahmet Özel, "Harbî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/112-114.

51 Uşûr ile ilgili detay bilgi için bkz. Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, 86; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Şerhu's-siyeri'l-kebîr* (b.y., eş-Şeriketü's-Şerkiyye, 1971), 1/2133-2134.

52 Nuh Arslantaş, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti (Emevîler)* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 3/359.

53 Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Evâil* (Tantâ: Dârü'l-Beşîr, 1987), 182.

54 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, 632-634.

55 Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb el-Kûfî, *Kitâbü'l-Harâc*, thk. Taha Abdurraûf Sa'd, Sa'd Hesên Muhammed (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, t.y), 126.

Bizzat görevlendirdikleri de ashâbın seçkin olanları arasında bulunmaktaydı. Onlardan biri olan Enes b. Mâlik (ö. 93/711), uşûr memuru olarak atandığında⁵⁶ bu görevin zulüm ve zorbalığa sebebiyet veren tarafının olmasını gerekçe göstererek görevi kabul etmemiştir. Hz. Ömer kendisinin de Rasûlullah tarafından vergi işiyle görevlendirildiğini söyleyerek onu ikna etmeye çalışmıştır.⁵⁷ Yine Sevâd' da görevlendirdiği Osman b. Huneyf'e (ö. 41/661) "Şüphesiz ben kendimi ve sizi bu mal meselesinde yetimin vasisi yerine koydum." diyerek işin hassasiyetini dile getirmiştir. Onları görev yapacakları bölgelere gönderdiğinde zorbalık yapmamalarını ve örnek şahsiyetler olmalarını istemiştir. Ayrıca Müslümanları dövmek suretiyle onları zillete düşürmemelerini, lüzumundan fazla onları övmemelerini yoksa şımaracaklarını, sahip oldukları haklara mâni olmamalarını aksi takdirde zulmetmiş olacaklarını ve verilmesi gereken hakları zamanında hak sahiplerine vermelerini talep etmiştir.⁵⁸

Gelişen ticarete bağlı olarak pazarlarda oluşan hareketliliği doğru kanalize etmek için gerek kendisi gerekse memurları aracılığıyla pazar denetimlerini sıklaştırmıştır.⁵⁹ Nitekim üzerindeki yamalı izârı ve kırbacıyla⁶⁰ pazarda dolaşır Kur'ân'dan âyetler okuduğu, insanlara nasihatlerde bulunduğu, pazar ortamındaki anlaşmazlıkları çözüp hükme bağladığı ve pazarın düzenine aykırı davrananlara müsaade etmediği rivayet edilmektedir.⁶¹ Bu bağlamda yaptığı uygulamalar arasında şunlar bulunmaktaydı: Pazarda insanların geçişlerini engelleyecek şekilde toplanıp yemek yiyenleri yol geçişlerini engelledikleri gerekçesiyle dağıtmıştır.⁶² Aynı şekilde Ma'mer adında birinin tezgâhının yanından geçerken kapısının önüne kölelerin su içmesi için bıraktığı su testisini burayı sahiplenir endişesiyle kaldırtmıştır.⁶³ Yine pazarı daralttığı için demirci birinin ocağını⁶⁴ ve pazar yerinde kendine dükkân yapan birinin yerini yıktırıştır.⁶⁵ Hac yolu üzerinde evinin bitişiğine dükkâna benzer bir yapı inşa eden Ebû Süfyân b. Harb'in (ö. 31/651) mekânını da bizzat kendisine yıktırıştır.⁶⁶

56 Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, 148; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/199.

57 Serahsî, *Şerhu's-siyeri'l-kebîr*, 1/2133.

58 Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, 46, 127.

59 Umerî, *Asru hilâfeti'r-râşide*, 148.

60 İbn Ebî'd-Dünyâ, *Islâhü'l-mâl*, 109; Ebü'l Abbâs Ahmed b. Abdullah Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâdu'n-nadire fi menâkibi'l-aşere* (b.y., Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.), 2/367.

61 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihi't-Taberî: Târihi'r-Rusül ve'l-Mülûk* (Beyrut: Dârü't-Türâs, 1967), 4/213.

62 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/60.

63 Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh es-Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 2/258.

64 İbn Rüşd, *el-Beyân*, 19/406.

65 İbn Şebbe, *Târihu'l-Medîne*, 2/750.

66 Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullah Ezrâkî, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fi-hâ mine'l-âsâr*, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhese (Beyrut: Dârü'l-Endülüs, t.y.), 2/236.

İslâm'ın getirdiği anlayış çerçevesinde hareket eden Hz. Ömer, muhtekire (karaborsacıya) karşı müsamaha göstermemiştir. Pazara gelen malları satın alıp bunun stokçuluğunu yapanları uyarmıştır.⁶⁷ Muhtekir diye vasedilen bu kişiler için kârıyla beraber ana sermayesinin tümünü sadaka olarak bağışlamaları durumunda bile kazandıkları günaha kefâret olamayacağını⁶⁸ ifade ederek meselenin ciddiyetini açıklamıştır. Bu bağlamda mevâlî (azadlı köle) arasında ihtikârda bulunanları çağırıp onlara Hz. Peygamber'in "Kim Müslümanların yiyecekleri üzerine ihtikâr yaparsa Allah onu iflasa ya da cüzzama duçar eder." hadisini hatırlatmıştır.⁶⁹ Temel gıda maddelerinde ihtikâr yapan Mekkeli tüccarlara seslenirken onlara Mekke'de temel gıdada ihtikâr yapmamalarını, burada bunu yapmanın inkârcılık olduğunu zikretmiştir.⁷⁰ Yine Medine'ye yiyecek geldiğinde bu malları almak için yola çıkan tüccarlara "Bizim pazarlarımızda mı ticaret yapıyorsunuz? Ya insanları ortak edin ya da dışarıya çıkıp gidin, malı satın alın ve sonra onu getirip satın." demiştir.⁷¹

Hz. Ömer bir taraftan muhtekiri yererken diğer taraftan uzak beldelere gidip ticari mallar getirmelerini, sonra da bu malları diledikleri fiyata satmalarını söyleyerek onları teşvik etmiştir. Bu amaçla yapılan yolculuğu hac ve umre için yapılanlarla denk tutmuştur. Ayrıca tüccarlara pazarlarda Müslümanların aleyhinde olacak şekilde ticari alışveriş yapmamalarını, satış için gelen Müslümanların kendilerinden biri olduğunu söylemiştir. Bu çerçevede pazar yerine uğradığı bir gün "Bazı insanlara ne oluyor ki ellerinde bulundurdukları fazla yağlarla dul kadınlar ve miskinler aleyhine ihtikâr yapıyorlar. Kendilerine tüccar geldiğinde onu istedikleri fiyata mecbur bırakarak malı satıyorlar. Yaz kış demeden herhangi bir malı dışarıdan getiren kimse ise Ömer'in misafiridir. Allah'ın dilediği kadarıyla malını satar ya da Allah'ın dilediği kadarıyla malını tutar."⁷² diyerek ihtikâr yapanları uyarmıştır.

Tüccarların fahiş fiyatlarını engellemek amacıyla piyasada ticareti yapılan emtia fiyatının sınırlandırılması anlamına gelen tes'îr (narh)⁷³ uygulaması

67 Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülber Kurtubî, *el-İstizkâr*, thk. Salim Muhammed Atâ, Muhammed Ali Muavvez (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 6/410.

68 Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullah b. Muhammed el-Absî, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyâd: Mektebetü'l-Reşd, 1988), 4/301.

69 Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî), *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Subhî el-Bedrî, Mahmûd Muhammed Halîl (Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1988), 34.

70 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/135; Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr fi fikhî mezhebi'l-imâm eş-Şâfiî*, thk. Ali Muhammed Muavvez, Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999), 5/409.

71 Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, t.y.), 7/539.

72 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 2/746,749.

73 Tes'îr kavramı, fiyat takdiri anlamını içermektedir. Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dârü Sâdir, 2001), 4/365. Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 5/410.

hakkında Hz. Ömer'in Hâtıb b. Ebî Beltea'ya (ö. 30 / 650) söyledikleriyle ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin bazılarında fiyatların artırılması⁷⁴ diğer bazılarında ise düşürülmesi⁷⁵ istenmiştir. Dolayısıyla devlet başkanının maslahat hâlinde fiyatları artırabileceğini söylemek mümkündür.⁷⁶ Hâtıb'dan fiyatların düşürülmesinin istenmesi ise karaborsacılık sebebiyle olsa gerektir. Zira bu olayın hicretin (18 / 639) yılında gerçekleştiği ve bu yılda aynı zamanda bir kıtlık meydana geldiği ifade edilmektedir. Bu kıtlıktan dolayı Hâtıb'ın da içinde bulunduğu bazı tüccarlar karaborsacılıktan dolayı uyarılmışlardır.⁷⁷

Pazar ortamında ticarete hile katanlara müdahalede bulunmuştur. Gece pazarında (Sûku'l-leyl) süt satan yaşlı bir kadını, süte su karıştırmak suretiyle Müslümanları ve Beytullah'ı ziyarete gelenleri aldatmamasını söyleyerek uyarmıştır. Yine hileli süt satan birini tedip etmek amacıyla sütünü yere döktüğü rivayet edilmiştir.⁷⁸ Burada zikredilen kişinin yukarıda adı geçen yaşlı kadın olması muhtemeldir. Halifenin bu tür durumlara tepkisiz kalması ona izin vermek anlamına gelirdi ki bu da satıcının hile yapmasına ve Müslümanlara ait pazarları ifsat etmesine sebep olacaktı.⁷⁹

Müşteriyi ikna etmek amacıyla ticarete yemin bulaştıran tüccarları ikaz etmiştir. Meselâ pazar yerlerinde dirhemlerdeki kusuru gizleyip kaliteli olduğuna dair yemin edenleri⁸⁰ uyardığı gibi Rasûlullah'ın azatlı kölesi ve aynı zamanda Hicâzlı tüccarlardan olan Ebû Râfi'i de bundan dolayı uyarmıştır. Onun şahsında tüccarlara seslenip yaptıkları yeminler sebebiyle günaha girdiklerini ve sadaka ile bunu gidermelerini istemiştir. Yalan içeren her bir yeminin bereketi götüreceğini ve Allah'ın öfkesine sebep olacağını ifade etmiştir.⁸¹

Uyarılarına rağmen piyasada dolaşan ayarı düşük kalitesiz (züyûf) paralar ticarete kullanılmaktaydı. Hz. Ömer bu tür paraların kullanımını tamamen yasaklamamış ancak mağduriyetlerin oluşmasını engellemek amacıyla

74 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 2 / 749; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6 / 48; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, 2 / 263.

75 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 7 / 207. Hâtıb b. Ebî Beltea olayıyla ilgi yapılan yorum ve tartışmalar için bkz. Kallek, *Sosyal Servet*, 120, 124.

76 Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 4 / 409.

77 Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve Ahbâri'l-hulefâ*, tkh., el-Hâfız es-Seyyid Azîz Bek ve alimlerden bir grup (Beyrut: el-Kütüb es-Sekâfiyye, 1996), 2 / 476.

78 İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 70 / 252.

79 Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir, *el-Müdevvene* (b.y., Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 3 / 50.

80 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4 / 535.

81 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr ve tafsîli's-sâbit an Rasûlillâhi mine'l-ahbâr*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Matbaatu Medeni, t.y.), 3 / 52.

paradaki kusurun gizlenmeden açıkça söylenmesini istemiştir.⁸² Ayrıca eski dirhemlerin yenileriyle değişimi esnasında ribânın oluşmaması için iki dirheme karşılık bir dirhem satışı yapmamalarını, zira bunun riba'l-aclân (nakd ribâ'sı) olduğunu ifade etmiştir. Elinde bu tür dirhemi olanların onu pazara götürüp eski olduğunu belirterek diledikleri fiyata satmalarını söylemiştir.⁸³

Piyasada oluşabilecek aldatmaların önüne geçilmesi için beytûlmâldeki züyûf sikkeler eritilerek piyasadaki sayıları azaltılmaya çalışılmıştır. Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652) beytûlmâldeki züyûf paraları sağlam paralarla vezninin altında değiştiriyordu. Hz. Ömer bunu duyunca böyle yapmamasını, bunun yerine bu tür sikkelerde gümüşün bakır ya da demirden ayıklanması için yakılmasını ve böylece gümüşü kendi saf ağırlığında satmasını istemiştir.⁸⁴ Bahsedilen bu tür sikkeler muhtemelen Acemlerin hileli bir karışımla darb ettikleriydi.⁸⁵ Zira İslâm geldiği sırada Farsların idari işleri bozulduğu gibi paraları da aynı akıbete uğramıştı.⁸⁶ Dolayısıyla sahte paralar piyasada bulunmakta olup insanlar bunlarla aldatılmaktaydı.⁸⁷

Medine Pazarı'nda gösterdiği hassasiyeti fethedilen bölgelerde de farklı konularda sergilemiştir. Bölge yöneticilerine yazdığı mektupta Yüce Allah'ın Müslümanları zengin kıldığını, Müslümanlara ait pazarlarda Yahudi ve Hristiyanların kasaplık ve sarraflık gibi işlerde çalıştırılmamalarını ve pazar yerlerinden çıkarılmalarını istemiştir.⁸⁸ Bu tür mesleklerde inisiyatifin Ehl-i Kitâb'ın eline bırakılmaması amaçlanmış olmalıdır. Zira onlara ait mallar Müslümanların pazarlarında alınıp satılabilmekteydi. Abdullah b. Ömer'e Mecûsîlerin yaptığı peynir hakkında soru sorulduğunda Müslümanlara ait pazarlarda bulduğu şeyi satın alacağını ve bunun hakkında soru da sormayacağını ifade etmesi⁸⁹ buna bir örnektir. Yine cahil insanlar arasında yaygınlaşma ihtimali olan ribâyâ karşı bir önlem olarak bu konuda dikkatsiz davranan Ehl-i Kitâb'ın sarf işlemlerinde çalıştırılmamasını istemiştir. Buna benzer uygulamaları aynı zamanda pazar fikhini bilmeyen Müslümanlar için de uygulamıştır. Bunun yanında Şam Hristiyanlarıyla yaptığı antlaşmanın maddelerinden birinde Müslümanlara ait pazarlara dikkat çekmiş, bu pazar-

82 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/535.

83 Serahsî, *el-Mebsût*, 14/11.

84 Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 1/440.

85 Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 451.

86 Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniye ve'l-vilâyâtu'd-dîniyye*, thk. Hâlid Abdullatîf (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-Arabî, 1994), 273.

87 Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Ticaret, 1993), 2/986.

88 İbn Rüşd, *el-Beyân*, 17/614.

89 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/539.

larda haç, onlara ait dinî kitap gibi simgelerle dolaşılamayacağına ve alkollü içeceklerin satılmayacağına vurgu yapmıştır.⁹⁰

Pazarlarda fiyatların makul düzeyde kalmasını sağlamak amacıyla bazı önlemler almıştır. Bunun için denetime ve fiyatlar hakkında bilgi almaya dikkat etmişti. Nitekim onun gerek Medine'deki pazar fiyatlarını⁹¹ gerekse diğer bölgelerdeki bazı fiyatları takip ettiği bilinmektedir. Seleme b. Kays'ı (ö. 76/695) 23/644 tarihinde Fars bölgesindeki Kürtlere karşı savaşması için komutan olarak göndermişti. Seleme, burada elde ettiği zaferi müjdelemek için bir elçiyi Medine'ye yollamıştı. Hz. Ömer, gelen elçiye bölgedeki Müslümanların durumunu sorduktan sonra kendisinden fiyatlarla ilgili bilgiler almıştır. Fiyatların ucuz olduğunu öğrenince bu sefer özelde etin fiyatını sormuştur. Zira etin Arapların ağacı (temel yiyecekleri) olduğunu ve onların ağaçları olmadan yapamayacaklarını ifade etmiştir. Bunun üzerine elçi kendisine büyük ve küçükbaş hayvanların fiyatlarını söylemiştir.⁹²

Fiyatı yükselen ürünler üreticiden tüketiciye ulaştırılarak bu artışın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Iraklı Dihkânlar⁹³ Hz. Ömer'in Sevâd'daki memuru Osman b. Huneyf'e gelip şehir merkezinde üzümün salkımının bir dirheme satıldığını, bağında ise veskinin⁹⁴ bir dirhem olduğunu söyleyerek şikâyette bulunmuşlardır. Söz konusu mesele halifeye bildirilince üzümü şehre nakleterek nakliye masraflarıyla birlikte yeni bir fiyat belirlemesini Osman'dan istemiştir.⁹⁵

Görev yaptığı süre boyunca pazara ehemmiyet veren Hz. Ömer, yine şehit edilmeden önce pazar yerinde Ebû Lü'lüe ile karşılaşmış ve aralarında geçen konuşma sonrası şehitliğine götüren süreç başlamıştır.⁹⁶ Tüm bunlar dikkate alındığında onun pazara ne derece önem verdiği, bu işi sadece Âmilü's-sûk'a bırakmadığı ve aynı zamanda burayı kendi sorumluluk alanında görerek hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Kendisinden sonra belirlediği halife adaylarının Hz. Ali hariç Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abdurrahman b. Avf'ın tüccar olmaları dikkat çekicidir. Yeni halifenin seçilmesi esnasında

90 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9/339; İbn Asâkir, *Târîhu Dumaşk*, 2/177.

91 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 8/207; Semhûdî, *Vefâii'l-vefâ*, 2/263.

92 Taberî, *Târîh*, 4/188.

93 Farsça'dan Arapça'ya geçen bu kavram "tâcir" anlamına gelmektedir. İbn Manzûr, *Lisâni'l-Arab*, 10/107.

94 Yaklaşık 93,50 litre demektir. Hatib eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, çev. Soner Duman, 20/12.

95 İbn Zenceveyh Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî, *Kitâbu'l-Emvâl*, thk., Şakir Zib Feyyâz (Suudi Arabistan: Merkezü'l-Melik Feysal li'l-Buhûs, Câmî'atü Melik, 1986), 1/212. Bkz. Kallek, *Sosyal Servet*, 150.

96 Ebü'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm (Beyrut: Dârü'l-Kütüb, 1997), 2/427.

ticaretiyle meşhur olan Abdurrahman b. Avf'ın ağırlığıyla yine tüccar olan ortağı Hz. Osman'ın halife seçildiği görülmektedir.⁹⁷ Bu durum aynı zamanda tüccarların siyasette ne derece etkin olduklarını göstermektedir.

3. Hz. Osman ve Ticari Hayata Katkısı

Kaynaklarda mesleği kumaş tüccarı olarak aktarılan Hz. Osman⁹⁸ İslâm öncesi ve sonrasında ticarete devam etmiştir.⁹⁹ Hz. Peygamber döneminde gerek dışarıdan ithal edilen malların,¹⁰⁰ gerekse Medine'deki hurmaların ticaretini yapmıştır.¹⁰¹ Hz. Ebû Bekir döneminde Şam bölgesinden ticari amaçla getirdiği bin deveden oluşan gıda içerikli kervanı, tüccarların yüksek fiyat teklifini Allah'ın verdiği kâr ile kıyas etmeyeceğini söyleyerek kuraklık nedeniyle zor durumda kalan Müslümanlara ücretsiz dağıtmıştır.¹⁰² Kazancının büyük bir bölümünü Allah yolunda harcaması¹⁰³ ve zor zamanlarda toplumsal dayanışma örnekleri sergilemesi, sıkıntılı dönemlerin infak eden tüccarı olarak anılmasını sağlamıştır.

Hz. Osman, Hz. Ömer döneminde (13-23 / 634-644) ticari hususlarda fikrine başvurulmuş kişilerden biri olmuştur. Meselâ Hz. Ömer, elbise çalan biri had cezası uygulanması amacıyla kendisine getirildiğinde elbisenin fiyatının tespiti için ondan yardım istemiştir.¹⁰⁴ Bu dönemde Hırka'nın mevlâsı Ya'kûb adlı ortağıyla mudârebe usulüyle kumaş ticareti yapmıştır.¹⁰⁵ Bir gün Ya'kûb'a bir sırt çantasında külçe gümüş vererek Medine Pazarı'nda ticaret yapmasını, kendisini engelleyecek biri olduğu takdirde malın Osman'a ait olduğunu söylemesini istemiştir. Ya'kûb burada alışveriş yapmış ve biri sermaye diğeri kâr olmak üzere iki çantayla Hz. Osman'a gelmiştir.¹⁰⁶ Ayrıca Abdurrahman b. Avf ile de Mudârebe ortaklığı yaptığı rivayet edilmiştir.¹⁰⁷

97 Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (b.y., Dârü'l-Hicr li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1997), 10/310.

98 İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 575.

99 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/60.

100 Şeybânî, *el-Kesb*, 40.

101 Ebû Muhammed Abd b. Humeyd el-Kissî (el-Keşşî), *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Subhî el-Bedrî, Mahmûd Muhammed Halîl (Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1988), el-Keşşî, 104-105.

102 Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâdu'n-nadire*, 3/44.

103 İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1040; Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâdu'n-nadire*, 3/17.

104 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 10/233; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/453.

105 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/60.

106 Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât* (b.y., Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 3/7. Ya'kûb, Hz. Osman'a gidip çok kâr getirecek uygun fiyatlı kumaş alabileceğini kendisine teklif etmiştir. Aldığı izinle kumaşları satın almış ve sonrasında satıp parasıyla Hz. Osman'a gelmiştir. Bundan böyle Hz. Osman onu kendine ortak kılmıştı. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî, *el-Muvatta bi rivâyeti Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî*, thk. Abdulvehhâb Abdullatîf (b.y., Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.), 1/283.

107 Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, 2/90.

Hz. Osman'ın kumaş ticareti dışında gayrimenkul alım satımı yaptığı ve çoğunlukla takas usulüyle bunu gerçekleştirdiği de görülmektedir. Meselâ Kûfe'deki bir arazisini, Talha b. Ubeydullah'a ait Medine'deki bir araziye karşılık sattığı¹⁰⁸ yine Basra'da Übülle'nin karşısındaki Şâttü'l-Osman diye bilinen yerini Osman b. Âs es-Sekaff'nin Medine'deki evine karşılık verdiği¹⁰⁹ ve Basra'da satın aldığı bir araziye Talha b. Ubeydullah'a sattığı rivayet edilmektedir.¹¹⁰

Bunlar dışında Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Ca'fer (ö. 80/699) ile de arazi alışverişi yapmıştır. Hayber'deki arazisini Abdullah b. Ömer'e ait Vâdi denen yerdeki araziye karşılık satmıştır. Abdullah, bu satış ile ilgili olarak akdin bozulmaması için evden hızlıca çıktığını, Hz. Osman'ı Semûd arazisine üç günlük uzaklıktaki bir yere gönderdiğini, Hz. Osman'ın ise kendisini Medine'ye üç günlük bir mesafeye yaklaştırdığını¹¹¹ söyleyerek yaptığı bu alışverişte daha avantajlı olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Yine sekiz parsellik çorak araziye 60 bin dirheme pahalıya satın aldığı gerekçesiyle Abdullah b. Ca'fer'i alışverişten anlamayan biri olarak suçlamışsa da Abdullah, burayı imar ettikten sonra iki parselini ondan 120 bin dirheme satın almıştır.¹¹²

Yukarıdaki rivayetler Hz. Osman'ın sonraki dönemlerde gıda içerikli ker- van alışverişinden daha çok gelir getirmesi sebebiyle başta araziler olmak üzere gayrimenkule yöneldiğini göstermektedir. Bunun yanında bu arazilerde halkın ihtiyaç duyduğu ürünleri yetiştirip bunların ticaretini yapması da muhtemeldir.

Hz. Osman sahip olduğu köleler üzerinden de ticaret yapmaktaydı. Nitekim onun adına alım satım yapan kölesi, kendisiyle mükâtebe anlaşması yapmak istediğinde "Şayet Allah'ın kitabında bu konuyla ilgili âyet olmasaydı senden bunu kabul etmezdim." diyerek 100 bin dirhem üzerinden onunla anlaşma yapmıştır. Kölesi yaptığı ticaretle bu borcu ödemiştir.¹¹³

Halifeliği döneminde Cidde Limanını açarak Mekke'nin deniz ticaretine katkı sağlamıştır.¹¹⁴ Bunun yanında denizi, ticari gemileri için kullandığı ve başka gemilerin çıkışını engellemek için yasak bölge ilan ettiğine dair iddialar ortaya atılmıştır. Ancak bunlar gerçeği yansıtmamaktadır. İddiaların ger-

108 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/539.

109 Ebû Abdillâh Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, thk. Yûsuf Hâdî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1996), 232.

110 Serahsî, *el-Mebsût*, 13/70.

111 Buhârî, *Sahîh*, 3/65.

112 Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Meni' İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beşinci tabaka), thk. Muhammed b. Sâmîl es-Sülmâ (Tâif: Mektebtü's-Siddîk, 1993), 2/16; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 3/1042.

113 el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, 2/416.

114 İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/503.

çek olması durumunda burada yasakladığı (himâ) deniz değil sahip olduğu gemiler olup sadece kendisine ait malların taşınmasını istediğine yorumlanır. Zira gerek Câhiliye gerekse İslâm döneminde ticareti oldukça büyük çapta olan biriydi.¹¹⁵ Bu anlamda şahsına yöneltilen eleştirilere karşı Kureyş'in en büyük tüccarlarından biri olduğunu ve bu meslek sayesinde büyük servete ulaştığını söylemekteydi.¹¹⁶ Yukarıdaki rivayetin sahih kabul edilmesinde Hz. Osman'ın deniz ticareti yaptığı ve mallarını taşımak için gemilerin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Aleyhinde ortaya atılan bir başka iddia ise bazı ticari malları almak için Medine Pazarı'nı kendisine tahsis edip koruma altına (himâ) aldığıdır. Bura-ya tayin ettiği vekili aracılığıyla sahip olduğu develerin ihtiyacı olan yemin alışverişini bitirmedikçe insanların pazardan hurma çekirdeğini alamadığı iddia edilmiştir. Ancak bunun da gerçek olmadığı, doğru olması hâlinde ise bunu zekât develeri için yaptığı şeklinde yorumlanmıştır.¹¹⁷ Zira bu dönemde zekât hayvanlarının sayısında büyük artışlar olmuştur ki bu sayının yaklaşık 40 bine ulaştığı rivayet edilmektedir.¹¹⁸

Hz. Osman yaptığı ticaret ile birlikte bu alanda gerçekleştirdiği uygulamalarıyla da kendisinden önceki halifeden farklı hareket etmiştir. Bunlardan biri, büyük sahâbîlerin Medine dışına çıkmalarına özellikle başta Basra, Kûfe ve Şam olmak üzere istedikleri yere gitmelerine izin vermiştir.¹¹⁹ Başka bölgelere gidenler gittikleri yerlerde alışveriş yapmış ve büyük servet sahibi olmuşlardır.¹²⁰ Hz. Ömer'den kalma yasakları kaldırıp fetihlere katılan savaşçıların toprak satın almalarına ve başka yerlerde ticaret yapmalarına izin vermiştir.¹²¹ Bunun için Kûfe halkına gönderdiği mektupta "Sizden biri elinizdeki ganimet malını istediği bölgeye, Yemen ya da Hicâz tarafına götürüp satabilir." demiştir.¹²² Yine yönetici vasfına sahip olanların da ticaretle uğraşmalarına müsaade etmiştir. Böylelikle özellikle Kureyşli yöneticiler ticareti iyi bildiklerinden dolayı bu yeni durumdan faydalanmış ve sahip oldukları imkânları kullanarak büyük servete kavuşmuşlardır.¹²³

115 Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâdu'n-nadire*, 3/93; Hüseyin b. Muhammed ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefis* (Beyrut: Dârü Sâdır, t.y.), 2/268.

116 Taberî, *Târîh*, 4/401.

117 Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâdu'n-nadire*, 3/93; Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 2/268.

118 Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâdu'n-nadire*, 1/568.

119 Taberî, *Târîh*, 4/398.

120 G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, çev. Berkay Ersöz (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017), 1/272.

121 Will-Durant, *Kıssatu'l-hadâre*, 13/77; bkz. Söylemez, *Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi*, 70.

122 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/480; bkz. Söylemez, *Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi*, 69.

123 Abdülaziz ed-Dûrî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, çev. Hayrettin Yücesoy (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), 102.

Hız. Osman'ın yaptığı bu tür uygulamalar ticari anlamda müspet gelişmelere sebebiyet vermiş olmakla beraber bunu bir yönetim zaafı olarak değerlendirenler de olmuştur. Zira insanların mal kazanma arzusunun meşru yollarla olduğu sürece ciddi bir sıkıntının yaşanmayacağı ancak bunu mal biriktirme yarışına dönüştürdüklerinde ihtilafların çoğalmasına sebebiyet vereceği büyük bir olasılıktır. Hatta halifenin şehit edilmesinin sebepleri arasında bunun da etkisinin olduğu söylenmiştir.¹²⁴

Hız. Ömer döneminde elde edemedikleri serveti bu dönemde kazananlar arasında Zübeyr b. Avvâm,¹²⁵ Talha b. Ubeydullah,¹²⁶ Abdurrahman b. Avf,¹²⁷ Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665)¹²⁸ Mikdâd b. Esved (Amr) (ö. 33/653) ve Ya'lâ b. Ümeyye (ö. 60/680) gibi sahâbîlerin isimleri geçmektedir.¹²⁹ Yine bu dönemde Şam bölge valisi Muâviye'nin Şam'dan Arap Yarımadası'na ticaret kervanlarını gönderdiği¹³⁰ ayrıca Hindistan ve Sind bölgesine altın heykellerin ticaretini yaptığı belirtilmektedir.¹³¹

Hız. Osman insanlarla konuşup çarşı pazardaki fiyatlar hakkında bilgi almıştır.¹³² Fetihlerle birlikte Medine nüfusunun artması buğdaya olan talebi artırmış, bu da fiyatların yükselmesine sebep olmuştu. Bu sebeple olsa gerek Hız. Osman bir cuma günü minbere çıkıp "Aranızda pazardan gelen var mı? Bugün buğday fiyatı nasıldı?" diye sormuştur.¹³³

İslâm coğrafyasının genişlemesi sonucu ticari ürünlere talep artmış ve buna bağlı olarak arz ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu da farklı bölgelerdeki gümrükleri hareketlendirmiştir. Dolayısıyla bu dönemde ticaret mallarından gelen girdilerde ve çıktılarda artışlar olmuştur.¹³⁴ Bu döneme kadarki süreçte ticaret mallarının zekâtı da dahil olmak üzere bütün zekât çeşitleri devlet memurları tarafından alınmakta olup, yine devlet eliyle dağıtılmaktaydı.¹³⁵ Hız.

124 el-Emîn Muâz Osman Sâlih, *Ahvâlî'l-İktisâdiyye fî ahdi'r-Rasûl* (b.y., Câmî'atü Hartûm, 2003), 174.

125 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/110; Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, *Mürûcî'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, thk. Sa'd Sâğir (Kum: Dârü'l-Hicre, 1988), 2/232.

126 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/221.

127 Mes'ûdî, *Mürûcî'z-zeheb*, 2/233; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 2/847.

128 İbnü'l-Fakîh, *el-Büldân*, 159.

129 Mes'ûdî, *Mürûcî'z-zeheb*, 2/233.

130 Ali Muhammed Sallâbî, *Muâviye b. Ebî Süfyân-Şahsiyyetuhu ve Asruhu*, (Mısır: Dârü'l-Endülüs, 2008), 303.

131 el-Kavâsimî, *et-Ticâre ve devletü'l-hilâfe*, 77.

132 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/59.

133 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 3/961.

134 el-Askerî, *el-Evâil*, 182; Kutub İbrâhîm Muhammed, *es-Siyâsetü'l-mâliyye li Osmân b. Affân* (b.y., el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 1986), 123.

135 Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (b.y., Dârü'l-Fikr, t.y.), 2/262.

Osman bu uygulamayı değiştirip zekâtını alacağı kimsenin isteyerek zekâtını getirip teslim etmedikçe ondan zorla alınmayacağını¹³⁶ söyleyerek içinde ticari malların da olduğu bazı malların zekât tahsilinde farklı uygulamaya gitmiştir.¹³⁷ Bundan böyle zekât memurları bâtinî malların zekâtıyla ilgilenmeyip açıkta olan ve hesaplanabilen mallarla ilgilenmişlerdir.¹³⁸

Varlıklı biri olarak yaşayan Hz. Osman, şehit edildiğinde geride büyük miktarda servet bırakmıştır. Veznedarı yanında bulundurduğu yaklaşık 30 milyon 500 bin dirhem ile 150 bin dinarın yağmalanıp götürüldüğü ayrıca Rebeze denilen yerde bin deve ve farklı yerlerde 200 bin dinar değerinde arsalar bıraktığı rivayet edilmektedir.¹³⁹

4. Hz. Ali ve Ticari Hayata Katkısı

Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle birlikte halife olan Hz. Ali'nin ticaretle uğraştığına dair bilgi bulunmamaktadır.¹⁴⁰ Bununla birlikte babası Ebû Tâlib'in Kureyş'in önemli tüccarlarından olması¹⁴¹ ve mensubiyeti olduğu Kureyş kabilesinin çoğunluğunun ticaretle uğraşması, onu bu alanda geniş bilgi sahibi kılmıştır. Dolayısıyla alım satım ve ticaret ile ilgili kendisinden çok sayıda rivayet gelmiştir. Bu anlamda şirket ortaklığıyla ilgili önemli bir ilkeyi açıklamıştır. Ortaya çıkan zararın ortakların mal miktarına göre belirleneceğini, kârın ise üzerinde yapılan anlaşmaya göre dağıtılacağını ifade etmiştir.¹⁴² Ticaret yapmak için izin isteyen birine önce alışveriş usulünü öğrenmesini, aksi hâlde ribâyâ bulaşacağını belirterek¹⁴³ öncelikli yapması gerekeni açıklamıştır. İki dirheme karşılık bir dirhem satışı ile ilgili sorulan bir soruya, "Bu ribâ'l-aclân'dır."¹⁴⁴ diyerek verdiği cevapla ribâyâ dikkat çekmiştir. Yine Hemedânî bir adamın rağbet görmeyen dirhemleri fazlasıyla ya da eksiğiyle sarf edip edemeyeceğine dair sorusu ile¹⁴⁵ borç verip sonra borcu hediyeyle beraber alan kişi hakkındaki soruya verdiği cevaplar, bu işlemlerin ribâ'l-aclân olduğu yönündedir.¹⁴⁶

136 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, 636.

137 Konuyla ilgili detaylı bilgiler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/262; el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, 203.

138 Zekât malları zâhiri ve bâtinî olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Ekin, bostan ve hayvan gibi gizlenmesi mümkün olmayan açıkta olanlara zâhiri mallar; buna mükabil altın, gümüş ve ticari mallar için ise bâtinî mallar denilmiştir. Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 203.

139 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/76.

140 Zehebî, *el-Müntekâ*, 493.

141 Taberî, *Târîh*, 2/277.

142 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 8/248.

143 Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l- mütefakkîh*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yûsuf (Suûdiyye; Dârü İbnü'l-Cevzî, 2000), 1/172.

144 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 8/124.

145 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/446.

146 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/326.

Hız. Ali, Mısır valisi Eşter en-Nehaî (ö. 37/657 [?]) yazdığı mektubunda tüccarlar hakkında geniş bilgiler vermiş, onların yaptığı ticaretin insan hayatı için son derece önemli olduğunu vurgulamıştır. Uzak memleketlerden meşakkat ve tehlikelere maruz kalarak ürün getirmeleri nedeniyle tüccarlara değer verilmesini valisinden isteyip şunları söylemiştir:

“Ey Mâlik (Eşter), sana tüccar ve zanaatkârları tavsiye ediyorum. Onlara hayır tavsiyesinde bulun. Onların bir kısmı iskân ettikleri yerlerde ticaretle meşgul olurken diğer bir kısmı buldukları yerlerden çıkıp uzak beldelelere mal götürerek oradan da mal getirmektedirler. Bir başka kısım ise halkın muhtaç olduğu şeyleri ellerinin emeğiyle hazırlamaktadır. Dolayısıyla onlara hayırla muamelede bulun. Zira onlar menfaatin temel maddesi ve servetin sebebdirler. Onlar karadan ve denizden uzun yolları, dağları ve düzlükleri geçerek halkın ihtiyaç duyduğu gerekli şeyleri alıp getirirler. Oysa diğer insanların, ihtiyaç duyulan bu malların bulunduğu yerlere gitmelerine ne imkânları ne de güçleri bulunmaktadır. Tüccarlar düzene bağlı, isyanlarından korkulmaz ve barışçıldır. Bulduğun yerde onların işlerini gör ve gözet, uzak ve yakın şehirlerde hâllerini izle, onları zulme uğratma ve bu konuda dikkatli ol.”¹⁴⁷

Mektubun devamında muhtekir ve yaptığı ihtikâra (karaborsacılığa) karşılık yapılması gerekenler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Onların birçoğunda aşırı hırs, cimrilik ve bencilliğin olduğunu vurguladıktan sonra insanların ihtiyaç duyduğu faydalı şeyleri gizleyip piyasada azalınca değerinden fazla satma gayretlerinin bulunduğunu ve bunun da halka zarar verdiğini bildirmiştir. Dolayısıyla valilerin buna engel olmamalarının kendileri için bir ayıp ve noksanlık olacağını ifade etmiştir. Ardından Allah Rasûlü'nün ihtikârı menettiği gibi onların da ihtikârı menetmelerini ve bunu yapanları cezalandırmalarını istemiştir.¹⁴⁸

Ehvâz kâdısı Rifâa'ya (ö. 44/664) gönderdiği yazılı emirde de ihtikârı yasaklamış, kuralı çiğneyeni darp etmek ve stokladığı malları satışa çıkarmak suretiyle cezalandırmasını istemiştir.¹⁴⁹ Böylece emeksiz kazancın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Kûfe'de bu işi yapanların mallarını yakmakla veya el koymakla tehdit etmiş, kıtlığı çekilen yiyeceklerin stokçuluğunu yapanlara karşı çok sert bir tutum takınmıştır.¹⁵⁰ 100 bin (dirhemlik) yiyecek maddesi-

147 Ebü'l-Meâlî Bahâüddîn Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Alî b. Hamdûn el-Bağdâdî, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye* (Beyrut: Dârü Sâdır, 1996), 1/323; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fiinûni'l-edebe* (Kâhire: Dârü'l-Kütüb, 2002), 6/27.

148 İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 1/323; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 6/27.

149 Kallek, *Sosyal Servet*, 108.

150 Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. er-Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebe* (Beyrut: Şirketü Gârü'l-Erkâm b. Ebî'l-Erkâm, 1999), 1/547.

ni stoklayan Kays adında bir muhtekirden haber edilince elindeki malların yakılmasını emretmiştir. Bahsedilen kişi “Şayet yakılmasaydı ondan Kûfe bütçesi kadar kazanç elde ederdim.”¹⁵¹ diyerek elde edeceği kazancın ne derece büyük olduğunu ifade etmiştir. Yine Fırat kıyısında bir tüccarın fiyatının yükselmesi için sakladığı bir yığın yiyeceği görmüş ve yakılmasını istemiştir.¹⁵² Dışarıdan yiyecek getirenin rızıklandırılacağını, mal stoklayanın ise isyankâr olduğunu ve lanetleneceğini¹⁵³ zikrederek dışarıdan mal getiren ile bu malı alıp stoklayanı birbirinden ayırmıştır.

Hz. Ali'nin pazarlarla iç içe yaşadığını ve buraları sıklıkla denetlediğini gösteren çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Halifeliğe geliş sürecinde insanlar onu pazarda bulup biat etmek istemişlerdir.¹⁵⁴ Günlük ihtiyaçlarını gidermek için alışverişini kendisi yapması,¹⁵⁵ Kûfe Pazarı'nda (Künâse) kendisine sabit bir yer edinmiş olması¹⁵⁶ pazara daha çok uğramasına neden olmuştur. Kûfe Pazarı'nda kırbacıyla yürürken esnafa Allah'tan korkmalarını, alışverişini güzel yapmalarını ve ölçü tartıya tam riayet etmelerini emretmiştir.¹⁵⁷ Bununla beraber pazar ortamında yolunu şaşırana yol gösterdiği, hamala yükünü taşımada yardımcı olduğu, tüccarlara ve küçük esnafa (bakkal) uğrayıp onlara Kur'ân'dan âyetler okuyarak ahiret yurdunun gerçek sahiplerinin haksızlık ve bozgunculuk yapmayanların olacağını ifade etmiştir.¹⁵⁸

Kadı Şüreyh b. el-Hâris ile birlikte kırbacıyla Kûfe Pazarı'na gelen Hz. Ali burada tüccarlara seslenmiştir. Konuşmasında ticarete güven ortamının oluşmasının tüccarların toplumun güvenilir kişilerinden olmalarına bağlı olduğuna işaret etmiştir. Bunun için hak edileni almalarını, başkasının hak ettiği şeyleri vermelerini ve kârın azını beğenmeyip çoğundan mahrum kalmalarını tavsiye etmiştir.¹⁵⁹ Böylelikle ticarete kazancın azlığı önemsendiği takdirde çokluğu elde edilebileceği ifade edilmiştir. Sûku'l-ibil (deve pazarı) pazarında yaptığı konuşmasında ise satış yaparken yemin etmemelerini zira yeminin her ne kadar malın satışını sağlasa da bereketini götüreceğini hatırlatmıştır.¹⁶⁰

151 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/301.

152 Buhârî, rivayeti aktaran el-Avvâm b. Mukatta' için kendisine uyulmayan anlamına gelen “لا يتابع عليه” ifadesini kullanmıştır. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *Târîhu'l-kebîr* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, t.y.), 2/95.

153 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 8/204.

154 Taberî, *Târîh*, 4/433.

155 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/108.

156 Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 3/46.

157 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/28; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/8.

158 İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 42/489.

159 Ebû Bekr Muhammed b. Halef b. Hayyân ed-Dabbâ Vekî', *Ahbârü'l-kudât*, thk. Abdülaziz Mustafa (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1947), 2/195.

160 el-Keşşî, *el-Miintehab*, 62; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye*, 7/344.

Pazar yerinde insanların yer edinip sahiplendiklerini gördüğünde önceki halifelerin yolunu izleyerek bu yerlerin kendilerine ait olmadığını, Müslümanlara ait pazar yerlerinin namaz kılınan yerler gibi olduğunu, buraya önce gelenin ayrılincaya kadar gün içinde onun hakkı bulunduğunu söylemiş ve böylece esnafın eşit haklarda pazardan yararlanmasını sağlamıştır. Söz konusu bu uygulama başta yeni kurulan şehirler olmak üzere bütün şehirlerde uygulanmıştır. Sürekliliği ya da sabit bir yeri ifade eden ne bir yapıya ne de bir tabelaya izin verilmiştir.¹⁶¹

Pazarda deriyi yüzmek için ete üfleyen kasapları gördüğünde onları bundan menederek¹⁶² muhtemelen bakterilerden kaynaklanabilecek hastalıkların önüne geçmeye çalışmıştır. Pazarda kıssa anlatan birini görmüş ve soracağı soruyu bilmemesi durumunda kendisini kırbaç ile cezalandıracağını söylemiştir. “İmanın sebâtı ve zevâli ne demektir?” sorusuna karşılık olarak adamdan “İmanın sebatı takva (ورع), zevâli ise hırs ve tamahtır.” cevabını alan Hz. Ali kıssa anlatmaya devam edebileceğini ifade etmiştir.¹⁶³ Ticari ihtilafları çözmeye çalışmış ve haksızlık yapanları cezalandırmıştır.¹⁶⁴

Piyasada ufak kırıntılar hâlinde parçalar koparma yoluyla sikkenin ağırlığını eksiltme yoluna da gidilmekteydi.¹⁶⁵ Maktu’ (kesilmiş), ya da mağmûz (kusurlu) şeklinde ifade edilen bu tür sikkeler, zaman zaman alıcı ile satıcı arasında tartışmaların oluşmasına sebebiyet vermekteydi. Zira bazı bölgelerde dirhemlerle yapılan ticari muameleler tartı ile değil sayı ile gerçekleşmekteydi.¹⁶⁶ Hz. Ali, Hemedân şehrinde çıkarken alışveriş sebebiyle iki kişinin kavgasına şahit olmuştur. Satıcı olanın dokuz dirheme bir elbise sattığını (diğer bir rivayette küçükbaş hayvan şeklinde geçmekte) alıcıdan kendisine maktu’ para vermemesini şart koştuğunu ancak alıcının sözünde durmayıp bu tür paradan kendisine verdiğini söylemiştir. Satıcı bunu iade etmek istediğini fakat alıcının kendisini tokatladığını anlatması üzerine Hz. Ali parayı değiştirip ona kısas uygulamasını istemiştir. Alıcı onu affettiğini söyleyince Hz. Ali sultanın hakkı olarak ona dört kırbaç vurmuştur.¹⁶⁷

Yukarıdaki rivayet, piyasada maktu’ sikkelerin kullanıldığına ve satış öncesinde müşterilerin bu anlamda uyarıldığına işaret etmektedir. Ayrıca bu rivayet, satıcının maldaki kusuru bilerek gizlemesi durumunda muhatabını

161 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, 110; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 293; Taberî, *Târîh*, 4/45-46.

162 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/28; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/8.

163 Vekî, *Ahbârü'l-kudât*, 2/195.

164 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/749.

165 Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 2/986.

166 Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, 1/616. Hz. Ali döneminde sahte paralarla yapılan ticaretle ilgili bkz. Taberî, *Târîh*, 5/156-157.

167 Taberî, *Târîh*, 5/156-157.

aldatmak istediği dolayısıyla alıcının bu ticareti fesh etme hakkına sahip olduğunu göstermektedir.¹⁶⁸

Fiyatların makul düzeyde kalması için çeşitli tedbirler alınmıştır. Bunlardan biri fiyatların denetimiyle ilgili sergilenen hassasiyettir. Bu bağlamda Hz. Ali, Basra'da bulunan Kellâ' Pazarı'na¹⁶⁹ gidip fiyatların ne durumda olduğunu öğrenmiştir.¹⁷⁰ Fiyatı yükselen ürünlere alternatif başka mallarla da fiyatları düşürmeye çalışmıştır. Kûfe'de bulunduğu dönemde Mekke'de kuru üzüm fiyatında artışlar olunca bu durum kendisine bildirilmiştir. Bunun üzerine üzümü hurma ile ucuzlatmalarını söylemiştir.¹⁷¹ Başka bir rivayette ise fiyatında artış olan ürünün zeytinyağı olduğu ve ucuzlatılması için tereyağının tüketilmesini istemiştir.¹⁷² Böylece kuru üzüme karşılık hurma, zeytinyağına ise tereyağı alternatif gösterilerek pahalı olan ürüne talebin düşüşü sağlanmıştır.

Tes'îr (narh) uygulamasını çoğunlukla uygun görmemiş ve bu konuda kendisine sorulan bir soruya hoşnutsuzluk belirtisi göstererek pazarın Allah'ın elinde bulunduğunu ve fiyatları yükseltip düşürenin o olduğunu belirten bir cevap vermiştir.¹⁷³ Öte yandan Mısır valisi Eşter'e verdiği talimatta "Fiyatlar, adilane ölçüler içerisinde ne satıcının ne de müşterinin aleyhinde olsun."¹⁷⁴ diyerek gerektiğinde fiyatlara müdahale edilmesinin mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca gıda satışı yapan bir topluluğa fiyat sınırlaması koyduğu ve onların buna muhalefet etmelerinden dolayı ertesi gün mallarını yaktığı rivayet edilmiştir. Ancak yöneticilerin malları yakmasının caiz olmadığı söylenerek bu rivayetin sahil olmadığı belirtilmiştir.¹⁷⁵

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere bir taraftan normal zamanlarda fiyat sınırlaması tasvip edilmezken öte yandan karaborsacıların sebebiyet verdiği fahiş fiyatlara müdahalenin gerekliliği vurgulanmıştır. Böylece tüketici korunduğu gibi tüccar da korunmuştur. Zira tüccarın zararı veya iflası pazara malın gelmemesi ve fiyatların yükselmesi demektir. Bu da ticaretin durmasına ve toplumun ekonomik anlamda ciddi sıkıntılar yaşamasına sebebiyet vermektedir. Hz. Ali'nin birbirinden farklı uygulamalarını da bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

168 Muhammed Necîb Hamâdî el-Cev'anî, *Davâbitü't-ticâre fi'l-iktisâdî'l-İslâmî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 290.

169 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/472.

170 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Fezâilu's-sahâbe*, thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 1/547.

171 Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn el-Mürri el-Bağdâdî, *Târîhu İbn Maîn (Rivâyetu'd-Dûri)*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, 1979), 3/113.

172 Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 2/325.

173 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, 7/414.

174 İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 1/323.

175 Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 5/410.

Sonuç

Toplumsal hayatın vazgeçilmezleri arasında bulunan ticaret, Raşid Halifeler tarafından saygıdeğer bir meslek olarak kabul edilip ilgilenilmiştir. Hz. Ali hariç diğer üç halife İslâm öncesinde ve sonrasında ticaretle meşgul olmuşlardır. Hz. Ali ise Müslüman olduğunda yaşı henüz küçük olup Hz. Peygamber'in himayesinde büyümüştür. Müslümanların sıkıntılı dönemlerinde ve sonrasında askeri ve ilmi faaliyetlerde bulunması onun ticaret adamı değil savaşçı ve bir din adamı olarak tanınmasını sağlamıştır. Bu mesleği, Hz. Osman halifelik görevi ile birlikte yapmaya devam etmiş ise de Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer halife olduklarında bırakmışlardır.

Hz. Ebû Bekir döneminde iç problemlerle uğraşılması sebebiyle halifenin ticarete dair yaklaşım ve uygulamaları, diğer halifelere nazaran daha sınırlı kalmıştır. Hz. Ömer döneminde fetihlerin başarıya ulaşması ve bazı kurumların müesseseleşmeye başlaması ticari hayatın canlanmasını sağlamıştır. Siyasî üstünlüğün elde edilmesinde ticaretin önemine değinen Hz. Ömer verdiği nasihatlerle ve yaptığı uygulamalarla Müslümanların bu mesleğe yönelmelerini teşvik etmiş, âtil durumdaki sermayenin bu yolla yatırıma dönüştürülmesini Müslümanlardan istemiştir. Sorumluluk sahibi idarecilerin ticaretle uğraşmalarına müsaade etmemiş başta oğulları olmak üzere kendi yakınlarını kontrol altında tutup kazançlarını sorgulamıştır.

İslâm coğrafyasının genişlemesiyle birlikte ticaret geniş bir coğrafyaya yayılmış bu yayılma Hz. Osman döneminde de (23-35/644-656) devam etmiştir. Öyle ki önceki dönemlerde elde edilemeyen büyük servetler gerek halifenin şahsi uygulamaları gerekse atadığı idarecilerin ortaya koyduğu uygulamalar nedeniyle bu dönemde elde edilmiştir. Son halife Hz. Ali döneminde (35-40/656-661) yaşanan iç savaşlar nedeniyle güven ortamının kalmaması bölgeler arası ticareti olumsuz etkilemişse de her bölgenin iç pazarlarında ticaret aktif olarak devam etmiştir.

Alışverişin İslâmi usullere göre yapılması için pazarlar, bir nizam çerçevesinde halifeler ve görevliler tarafından sıklıkla denetlenmiştir. Bu usullere uymayıp haksız kazanç elde edenlere pazar yerlerinden çıkarılmaları dâhil olmak üzere çeşitli yaptırımlar uygulanarak cezalandırılmışlardır.

Kaynakça

- Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Himâm b. Nâfi' el-Humeyrî. *el-Musannef*, 11 Cilt., thk. Habîbu'r-Rahmân, Beyrut: Meclisu'l-İlmî-el-Hindi, el-Mektebetü'l-İslâmî-Beyrut, 1983.
- Ali, Cevad. *el-Mufassal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 20 Cilt, b.y., Dârü's-Sâkî, 2001.
- Arslantaş, Nuh. *İslâm Tarihi ve Medeniyeti (Emevîler)* İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Belâzürî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Belâzürî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbu'l-eşrâf*, 14 Cilt. thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd Ziriklî, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr el-Beyhakî Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. Muğîre. *Sahîhu'l-Buhârî*, 9 Cilt, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır, b.y., Dârü Tavku'n-Necât, 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. Muğîre. *Târîhu'l-kebîr*, 8 Cilt, Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, t.y.
- Cengiz Kallek. *Sosyal Servet: İslâm'da Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen. *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefis*, 2 Cilt, Beyrut: Dârü Sâdır, t.y.
- Ebû Hilâl Askerî, el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Evâil*, 1 Cilt, Tantâ: Dârü'l-Beşîr, 1987.
- Ebû Tâlib Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hârisî. *Kütü'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfi tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, 2 Cilt, thk. Âsım İbrahim el-Keyâlî, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevî. *Kitâbü'l-Emvâl*, 1 Cilt, thk. Halîl Muhammed Hurâs, Beyrut: Dârü'l-Fikr, t.y.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *Kitâbü'l-Harâc*, 1 Cilt, thk. Taha Abdurraûf Sa'd, Sa'd Hesin Muhammed, Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, t.y.
- ed-Dûrî, Abdülaziz. *İlk Dönem İslâm Tarihi*, çev. Hayrettin Yücesoy, İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.
- Efgânî, Muhammed Saîd b. Muhammed b. Ahmed. *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, b.y., y.y., t.y.
- el-Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umde-tü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 25 Cilt, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türasi'l-Arabi, t.y.
- el-Cev'anî, Muhammed Necîb Hamâdî. *Davâbitü't-ticâre fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- el-Emîn, Muâz Osman Sâlih. *Ahvâli'l-iktisâdiyye fî ahdi'r-Rasûl*, Câmî' atü Hartûm, 2003.
- el-Fesevi, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân). *el-Ma'rife ve't-târîh*, 3 Cilt, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- el-Kavâsimî, Sehr Yûsuf. *et-Ticâre ve Deoletü'l-hilâfe fî sadri'l-İslâm*, Nablus-Filistin: Câmî' atü'n-Necâhu'l-Vataniyye, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- el-Keşşî, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, 1 Cilt, thk. Subhî el-Bedrî, Mahmûd Muhammed Halîl, Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1988.
- en-Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed. *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, 33 Cilt, Kâhire: Dârü'l-Kütüb, 2002.

- er-Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2 Cilt, Beyrut: Şirketü Gârü'l-Erkâm b. Eb'l-Erkâm, 1999.
- Ezrâkî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullah. *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*, 2 Cilt, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhese, Beyrut: Dârü'l-Endülüs, t.y.
- Fayda, Mustafa. *Hulefâ-i Râşidîn (Devri Dört Halife Dönemi)*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2019.
- Gazzâlî et-Tûsî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*, 4 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, t.y.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*, 2 Cilt, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Ticaret, 2001.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Fakîh ve'l- mütefakkih*, 2 Cilt, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yûsuf, Suûdiyye: Dârü İbnü'l-Cevzî, 2000.
- Hâtib eş-Şirbînî. *Muğni'l-Muhtâc*, 20 Cilt, çev. Soner Duman, İstanbul: Miraç Yayınları, 2017.
- Hellâl, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed. *el-Has 'ale't-ticâre ve's-sinâ'a ve'l-'amel*, 1 Cilt, Riyâd: Dârü'l-Âsime, 1986.
- Hodgson, G. S.. *İslâm'ın Serüveni*, çev. Berkay Ersöz, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülber b. Âsım. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 4 Cilt, thk. Ali Muhammed Bicâvî, Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1992.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülber b. Âsım. *el-İstizkâr*, 9 Cilt, thk. Salim Muhammed Atâ, Muhammed Ali Muavvez, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 1 Cilt, b.y., Mektebetü's-Sekâfe, 1994.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endülüsî. *el-İkdü'l-ferîd*, 8 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Sikâtüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah. *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 80 Cilt, thk. Muhibbüddin Ebi Saîd Amr b. Garâme el-Amrî, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbrâhîm el-Absî. *el-Musanneffi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 7 Cilt, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Riyâd: Mektebetü'l-Reşd, 1988.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî. *Islâhü'l-mâl*, 1 Cilt, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Müessesetü'l-Kütüb es-Sekâfiyye, 1993.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fâdl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-Metâlibü'l-âliye bizevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*, 19 Cilt, thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdülaziz, Suudi Arabistan: Dârü'l-Âsime, Dârü'l-Gays, 1998.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fâdl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 8 Cilt, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Fezâilu's-sahâbe*, 2 Cilt, thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 12 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Fikr, t.y.

- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sîretü'n-nebeviyye ve Ahbârü'l-hulefâ*, 2 Cilt, thk., el-Hâfız es-Seyyid Azîz Bek ve alimlerden bir grup, Beyrut: el-Kütüb es-Sekâfiyye, 1996.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2 Cilt, thk. Mustafâ es-Sekkâ, İbrahim Ebyârî, Abdülhafız eş-Şelbî, Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafâ el-Babî el-Halebî ve Ev-lâduhu, 1955.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 21 Cilt, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, b.y., Dârü'l-Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1997.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer. *Müsnedü'l-Fârûk Emîri'l-mü'minîn Ebî Hafs Ömer b. el-Hattâb ve akvâlihû 'alâ eboâbi'l-ilmî*, 2 Cilt, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, el-Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1992.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim Dîneverî. *el-Ma'ârif*, 1 Cilt, thk. Servet Ukkâşe, Kâhire: Heyetü'l-Mısriyye, 1992.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim Dîneverî. *Uyûnü'l-ahbâr*, 4 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn el-Mürrî. *Târîhu İbn Maîn (Rivâyetü'd-Dûrî)*, 4 Cilt, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, 1979.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânü'l-Arab*, 15 Cilt, Beyrut: Dârü Sâdır, 2001.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Endelüsî. *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-ta'lîl fi mesâili'l-müstahrece*, 20 Cilt, thk. Muhammed Hacî ve başkaları, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Endelüsî. *el-Mukaddimâtü'l-mümeħhidât*, 3 Cilt, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8 Cilt, thk. İhsan Abbâs, Beyrut: Dârü Sâdır, 1968.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (Beşinci tabaka), 2 Cilt, thk. Muhammed b. Sâmil es-Sülmâ, Tâif: Mektebtü's-Siddîk, 1993.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Ubeyde en-Numeyrî. *Târîhu'l-Medîne*, thk. Fehim Muhammed Şeltût, Cidde: Habîb Mahmud Ahmed, 1979.
- İbn Zenceveyh, Ebû Ahmed Humejd b. Mahled el-Horasânî. *Kitâbu'l-Emvâl*, thk., Şakir Zib Feyyâz, Suudi Arabistan: Merkezü'l-Melik Feysal li'l-Buhûs Câmî'atü Melik, 1986.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kâmil fi't-târîh*, 10 Cilt, thk. Ömer Abdüsselâm, Beyrut: Dârü'l-Kütüb, 1997.
- İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdillâh Bekr Ahmed b. Muhammed. *Kitâbü'l-Büldân*, 1 Cilt, thk. Yûsuf Hâdî, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1996.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî. *Fethu'l-kadîr*, 10 Cilt, b.y., Dârü'l-Fikr, t.y.
- İbrâhîm Muhammed, Kutub. *es-Siyâsetü'l-mâliyye li Osmân b. Affân*, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 1986.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr. *et-Terâtibü'l-idâriyye ve'l-amâlât ve's-sinâat ve'l-metâcir ve'l-hâletü'l-ilmîyye...*(Hz. Peygamber'in Yönetimi), 2 Cilt, çev. Ahmet Özel, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir. *el-Müdevvene*, 4 Cilt, b.y., Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.

- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir. *el-Muvatta bi rivâyeti Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî*, 1 Cilt, thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, b.y., Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. *el-Hâvi'l-kebîr fî fikhü mezhebi'l-imâm eş-Şâfiî*, 19 Cilt, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin, *Mürüci'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, 4 Cilt, thk. Es'ad Dâğir, Kum: Dârü'l-Hicre, 1988.
- Muhibbüddin et-Taberî, Ebü'l Abbâs Ahmed b. Abdullah. *er-Riyâdu'n-nadire fî menâkibi'l-aşere*, 4 Cilt, b.y., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Özbakır, Mustafa. *Dört Halife Döneminde Ekonomik Yapı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, SBE., Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Özel, Ahmet. "Harbî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).
- Sallâbî, Ali Muhammed. *Muâviye b. Ebî Süfyân-Şahsiyyetuhu ve Asruhu*, 1 Cilt, Mısır: Dârü'l-Endülüs, 2008.
- Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed. *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, 4 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*, 30 Cilt, Beyrut: Dârü'l Ma' rife, 1993.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl. *Şerhu's-siyeri'l-kebîr*. b.y., eş-Şeriketu'ş-Şerkiyye, 1971.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. *Hiz. Osman dönemindeki Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi*, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 2, say. 3, 2003.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen. *el-Kesb*. 1 Cilt, thk. Süheyl Zekkâr, Dımaşk: y.y., 1980.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhü't-Taberî: Târîhü'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, 11 Cilt, Beyrut: Dârü't-Türâs, 1967.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tehzîbü'l-âsâr ve tafsilü's-sâbit an Rasûlillâhi mine'l-ahbâr*, 2 Cilt, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire: Matbaatu Medeni, t.y.
- Takkûş, Muhammed Suheyl. *Târîhu'l-Hulefâ-i Râşidîn, el-fütûhât ve'l-incâzâtü's-siyâsiyye*, 1 Cilt, b.y., Dârü'n-Nefâis, 2003.
- Umerî, Ekrem Ziya. *Asru'l-hilâfeti'r-râşide*, b.y., Mektebetü'l-Obeikân, t.y.
- Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd. *Fütûhu'ş-Şâm*, 2 Cilt, b.y., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Vekî', Ebû Bekr Muhammed b. Halef b. Hayyân. *Ahbârü'l-kudât*, 4 Cilt, thk. Abdülaziz Mustafa, Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1947.
- Will-Durant. *Kıssatu'l-hadâre*, 42 Cilt, çev. Zekî Necîp Mahmûd ve başkaları, Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1988.
- Yâkût Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî. *Mu'cemü'l-büldân*, 7 Cilt, Beyrut: Dârü Sâdir, 1995.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Müntekâ min minhâci'l-i'tidâl fî nakzi kelâmi ehli'r-rafzi ve'l-i'tizâl*, 1 Cilt, thk. Muhibbüddîn el-Hatîb, b.y., y.y., t.y.